

აპოლონ თაბუაშვილი

XVIII საუკუნის აღმოსავლეთ საქართველოს სოციალური ისტორიიდან („სოფლის ნასყიდის“ გაგებისათვის)

1801-1802 წლების კახეთის მოსახლეობის ერთი ნაწილის აღწერის დავთარში ფეოდალური გარემოსათვის არადაძახასიათებელი საინტერესო ინფორმაციაა დაფიქსირებული. საქმე ეხება ეგრეთ წოდებულ „სოფლის ნასყიდ“ ყმებს.¹

1801-1802 წლების დავთარი, როგორც მისი გამომცემელი აღნიშნავს, შედგენილია ძველი დროის (იგულისხმება ქართველ მეფეთა ეპოქის – ა.თ.) ხალხის აღწერის დავთრების მსგავსად² და, შესაბამისად, მასში მოცემული ინფორმაცია ასახავს XVIII საუკუნის II ნახევრის რეალობას. სულ დავთარში შეყვანილია 34 სოფლის მოსახლეობა – 2274 კომლი. დავთარი ძალზე მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს იმდროინდელი საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების შესასწავლად.

ჩვენთვის საინტერესო ინფორმაციას ვხვდებით სოფელ ბახტრიონის მოსახლეობის აღწერისას. სახასო ყმების ჩამონათვალში სხვა გლეხებთან ერთად აღნიშნულია:

„...ქ. სოფლის ნასყიდი. კალატოზიშვილი დავითა. კომლი ა, თავი ა.

ქ. სოფლის ნასყიდი. ამ დავითას გაყრილი. ბიძაშვილი აბრამ. კომლი ა, თავი ა...“.

დავთრის მიხედვით, ბახტრიონის მოსახლეობის დიდი ნაწილი სახასო ყმა იყო (28 კომლი). აქვე ცხოვრობდა ხუთი კომლი სამეფო აზნაური. ბახ-

¹ აღნიშნულის შესახებ ინფორმაცია მოგვაწოდა პროფ. როლანდ თოფჩიშვილმა, რისთვისაც დიდ მადლობას მოვასყენებთ.

² გ. ბოჭორიძე. კახეთის აღწერა 1801-1802 წლისა. საქართველოს არქივი. წიგნი III. ტფ. 1927, გვ. 121.

ტრიონში ცხოვრობდნენ საბატონო ყმებიც – თადია სუფრაჯიშვილის (13 კომლი) და ალათანგ პეტრიაშვილის (9 კომლი) ყმები.³

ჩვენთვის საინტერესო „სოფლის ნასყიდი“ კომლები შეყვანილია სახასო ყმების რიგებში, რადგან დავთრის ამ ნაწილს თავში გარკვევით აწერია – „ბახტრიონს მსახლობელი სახასონი“. ჯერ აღწერილია სახასო აზნაურთა სახლები, შემდეგ კი ყმა-გლეხები. სახასო ყმების ჩამონათვალის შუა ნაწილში ვხვდებით „სოფლის ნასყიდ“ კომლებს. ხოლო საბატონო ყმები აღწერილია ცალკე, ამის შემდეგ, და აქაც ვხვდებით დასათაურებას, პირველ შემთხვევაში – „თადია სუფრაჯიშვილის ყმა“, მეორე შემთხვევაში კი – „პეტრიაშვილი ალათანგის ყმა“.

როგორც კონტექსტიდან ჩანს, აღნიშნული ორი კომლი გლეხი სოფელმა შეიძინა და კოლექტიურად ფლობდა. დავთრის შედგენის ზემოთ განხილული კონფიგურაციიდან თუ გამოვალთ, კოლექტიურ მიწდევლში უნდა იგულისხმებოდეს მხოლოდ სოფლის სახასო, ანუ სამეფო, მფლობელობაში მყოფი მოსახლეობა. ამავე სოფელში, როგორც აღვნიშნეთ, ხუთი კომლი სამეფო აზნაურიც სახლობდა და შესაძლებელია, რომ ეს ორი კომლი გლეხი სოფლის სხვა სახასო გლეხებთან ერთად აზნაურებსაც შეეძინათ – ისინიც თანამფლობელები ყოფილიყვნენ. თუმცა გამორიცხულია, რომ ეს გლეხები მხოლოდ აზნაურებს შეეძინათ – ამ შემთხვევაში მათი კუთვნილების საკითხი სხვაგვარად იქნებოდა განმარტებული.

იმის გასარკვევად, თუ რა გარემოებებში შეიძლება ჩამოყალიბებულიყო ყმების მფლობელობის ასეთი ფორმა, თვალი გაგადევნოთ მეტ-ნაკლებად მსგავს ფაქტებს. ქართული ისტორიოგრაფიისათვის ცნობილია ფეოდალური ეპოქისათვის ერთგვარი ანომალური მოვლენები – ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ გვიან ფეოდალური ეპოქისთვის დამახასიათებელ მოვლენას, როდესაც გლეხი გლეხის მეპატრონედ გამოდის. „ასეთი მოვლენა (გლეხის გლეხი), რომელიც ნაწილობრივ ადრეცაა დადასტურებული (იგულისხმება XVIII საუკუნეზე ადრინდელი ვითარება), მაინც საინტერესო მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ. ასეთი და მისი მსგავსი ფაქტები ბატონყმურ ურთიერთობათა გადაგვარების მაჩვენებელია,“ – აღნიშნავდა მ. ღუმბაძე თავის ნაშრომში „თავისუფალ გლეხთა ფენის საკითხისათვის XVIII საუკუნის საქართველოში“.⁴

³ გ. ბოჭორიძე. კახეთის აღწერა 1801-1802 წლისა. საქართველოს არქივი. წიგნი III, გვ. 154-155.

⁴ მ. ღუმბაძე. თავისუფალ გლეხთა ფენის საკითხისათვის XVIII საუკუნის საქართველოში. კავკასიის ზალხთა ისტორიის საკითხები. თბ. 1966, გვ. 391.

გლეხებისა და ვაჭრების მიერ ყმების ფლობის ფაქტები წყაროებში მართლაც გვხვდება. მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი: 1781 წლის მოსახლეობის აღწერის დავთარში აღნიშნულია: „(სოფელ ქვემო ნიქოზში) ოთარ მინბაშის (ამილახორის) საუფლისწულო ყმა ყამაზაშვილი ტეგტია, ბერი და თევდორე კომლი ა, თავი გ. აქავ ამ ყამაზაშვილის ყმა სომხიშვილი ბერი და გოგია კომლი ა, თავი ბ“⁵; ზემოთ განხილულ 1801-1802 წლების კახეთის დავთარში აღნიშნულია ასეთი ფაქტები, მაგალითად, მარტყოფში „მამჭკუაშვილის ნასყიდი ზურაბა, ძმა გიორგი“⁶ და სხვ. ამ ეპოქაში ხშირად ვხვდებით ვაჭარების მიერ ყმების ფლობის ფაქტებს. მაგალითად, 1780-82 წლების თბილისის მოსახლეობის შესახებ არსებულ ცნობაში მითითებულია, რომ მოქალაქეები (ძირითადად ვაჭრები) თბილისში ფლობდნენ 46 კომლ ყმას.⁷

სხვადასხვა სოციალური ფენის წარმომადგენელთა (მესამე წოდების) მიერ ყმების ფლობის ფაქტთან დაკავშირებით საინტერესო ინფორმაციას იძლევა 1780 წლის 10 იანვრით დათარიღებული ალექსანდრე ექიმის არზა ერეკლე მეორისადმი, რომელსაც ახლავს მეფის ოქმი. მასში აღნიშნულია:

„ღმერთმან ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მათს მონას ექიმ ალექსანდრეს მოსცეს.

ჩემო მოწყალევ, მოგეხსენება, მე ამ ქვეყანაში ყარიბი გახლავარ და შემწე არავინა მყავს, რომ ამ ჩემს ხელობაში მამეხმაროს. ერთი ბიჭი არის, სოფლებიდან მოსულა აქა, სამი წელიწადია და ვალი დაზღებია აქა, თავის სხვაზე გასყიდვას აპირობს. ჩემო მეწყალევ, თქვენის წყალობით სხვანი უთუთროთაც ყმას შოულობენ, მე ჩემის ოფლის ფასით მინდა ის ბიჭი ვიყიდო, რომ მარტოხელობა[მ], დიად, შემაწუხა.

წყალობას ვითხოვ, რომ ქალაქის მოხელე[ებს] უბძანოთ – სიგელი დამიწერონ; მეც თქვენი ყმა გახლავარ და ეს ჩემი ნასყიდი ბიჭიც თქვენი ყმა იქნება. ვიცით, ჩვენზე მოწყალე ბრძანდებით, წყალობა მოიღვეით. ღმერთი გაგიმარჯვებს. იანვრის 3, ქორონოკონს უძღ“.

არზას თავში ახლავს ერეკლე II-ის ოქმი თანხმობის შესახებ.⁸

⁵ ა. თაბუაშვილი. ქალაქ ცხინვალისა და მისი მიმდებარე სოფლების აღწერის დავთრები. თბ. 2013, გვ. 54.

⁶ გ. ბოჭორიძე. კახეთის აღწერა 1801-1802 წლისა. საქართველოს არქივი. წიგნი III, გვ. 136.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები. ტ. I. თბ. 1967, გვ. 142.

⁸ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. სასამართლო არზა-ოქმები. ტექსტები გამოსცა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1981, გვ. 460-461.

ამ დოკუმენტიდან ჩანს, რომ თავისუფალ გლეხს, რომელიც ქალაქში დასახლებულა, დაგროვილი ვალის გამო თავის „გასყიდვა“ გადაუწყვეტია. მისი შეძენა კი ყარბი (ანუ უცხოებაში მყოფ, მოხეტიალე, უთვისტომო) ექიმს გადაუწყვეტია და მეფისაგან თანხმობაც მიუღია. თუმცა აღსანიშნავია, რომ არაფეოდალური კლასის წარმომადგენელს ყმის შესაძენად მეფის სპეციალური ნებართვა ესაჭიროებოდა და მხოლოდ მატერიალური შესაძლებლობა არ იყო ამისათვის საკმარისი. მაგრამ ხაზგასასმელია ის ფაქტიც, რომ ამას ექიმი მარტივად ახერხებს და აცხადებს, რომ „სხვანი უთეთროდაც ყმას შოულობენ“. აქ, ბუნებრივია, იგულისხმება არა ფეოდალთა მიერ ყმის ყიდვის ფაქტი, რაც ისედაც ჩვეულებრივი ნორმა იყო, არამედ მისი ვითარების მსგავსი შემთხვევები და არზის ავტორი ამ შემთხვევების სიმრავლეზე მიუთითებს. ერთი სიტყვით, XVIII საუკუნეში ვხვდებით ფაქტებს, როდესაც ყმების მფლობელებად გვევლინებიან არაფეოდალური კლასის წარმომადგენლები.

როგორც ჩანს, ვაჭრებისა და ქალაქის სხვა ფენის მოქალაქეების მიერ ყმების ფლობა ამ ეპოქაში თანდათანობით ნორმად მკვიდრდება და, როგორც ვნახეთ, ასეთი შემთხვევების ლეგიტიმაციას მეფის თანხმობა ესაჭიროებოდა.

ფეოდალური ურთიერთობისათვის კიდევ უფრო ანომალურ მოვლენად მოჩანს გლეხების მიერ ყმა-გლეხის ფლობის ფაქტი. აღსანიშნავია, რომ ქართული ფეოდალური სამართალი მფლობელობის ასეთ ფორმას არ იცნობს. ასეთი ფაქტის ახსნას ვერ ვნახავთ ვერც ვახტანგის სამართალში და ვერც სხვა საკანონმდებლო ძეგლებში, ამიტომაც მივიჩნევთ ფეოდალური სამართლისათვის ანომალურ მოვლენად.

როგორც ზემოთ ითქვა, ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „ასეთი და მისის მსგავსი ფაქტები ბატონყმურ ურთიერთობათა გადაგვარების მანიშნებელია“.⁹ ჩვენ არ უარვყოფთ იმ ფაქტს, რომ გვიან-ფეოდალურ ეპოქაში გარკვეულწილად ირღვეოდა ფეოდალური ნორმები, თუმცა XVIII საუკუნეში ქვედა სოციალური ფენის მიერ ყმების ფლობის ფაქტების გახშირებას მხოლოდ ბატონყმობის კრიზისს (თუ ასეთი საერთოდ არსებობდა?) ვერ დავუკავშირებთ. ჩვენი აზრით, ამ მოვლენის ასახსნელად სხვა გარემოებებია გასათვალისწინებელი.

პირველ რიგში, უნდა ითქვას, რომ საკანონმდებლო ნორმების გვერდის ავლით გლეხის მიერ სხვა გლეხის ყმობაში მოქცევა რაიმე არაორდინალურ

⁹ მ. ღუმბაძე. თავისუფალ გლეხთა ფენის საკითხისათვის XVIII საუკუნის საქართველოში. კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, გვ. 391.

ვითარებაში უნდა განხორციელებულიყო. ელემენტარულად იმ ეპოქის საქართველოში იმ რაოდენობის თავისუფალი გლეხი არ იყო, რომ სხვა, მდიდარ გლეხებს, ფეოდალების კონკურენციის პირობებში, შეეძინათ ისინი. ხოლო, ფეოდალის მიერ ყმის გლეხისათვის მიყიდვის ფაქტი, განსხვავებით მიწისაგან, არც წყაროებით დასტურდება და თეორიულადაც არაა შესაძლებელი.

ამ პროცესის ხელისშემწყობ არაორდინალურ ვითარებად მიგვაჩნია „ლეკიანობის“ შედეგად შექმნილი რეალობა. გლეხების ყმათა მფლობელად გადაქცევა შესაძლებელია ნადავლის მოპოვების გზითაც მომხდარიყო, რაც, ასევე, დიდწილად დადესტნელი მთიელების წინააღმდეგ ბრძოლასთან იყო დაკავშირებული. XVIII საუკუნეში ლეკიანობამ იმდენად მასშტაბური სახე მიიღო, რომ ტყვეების სამშობლოში დაბრუნების ხელშესაწყობად სამეფო კარი იძულებული გახდა, ფეოდალების ინტერესების საწინააღმდეგო კანონი მიეღო. ცნობილია, რომ 1765 წელს ერეკლე II-მ გამოსცა კანონი, რომლის მიხედვითაც გლეხები, რომლებიც ტყვეობიდან თავს დაიხსნიდნენ, თავისუფალნი იყვნენ – ვისთანაც მოისურვებდნენ, იმასთან მივიდოდნენ, ძველ ბატონს ეკრძალებოდა მათი დაყმევება.¹⁰ ამ კანონის მიხედვით, ერთი მხრივ, ძალიან გაიზარდა ტყვედ ნამყოფი თავისუფალი გლეხების რაოდენობა და მათ შეეძლოთ გარკვეული პირობის სანაცვლოდ (მაგ. ვალის დაფარვის შემთხვევაში) თავის მებატონედ აერჩიათ თუნდაც გლეხი, მეორე მხრივ, ნებისმიერ პირს, მათ შორის გლეხსაც, შეეძლო დაეხსნა გლეხი ტყვეობიდან და ის მისი ყმა გახდებოდა. ძველი მებატონე მასზე პრეტენზიას ვეღარ აცხადებდა. ერეკლე II-ის განჩინებებში კანონის ასეთი გაგება ხშირია, მაგ., 1775 წლის ერთ-ერთ არჩაზე მიწერილ მეფის ოქმში აღნიშნულია: „... თქვენ თუ თქვენი ბატონი დაგიხსნის (საუბარია ტყვეობიდან თავის დასახსნელად აღებული ვალზე) და შეუძლიან, ხომ ის არის. თუ არადა, ვინც დაგიხსნის, იმისი ყმა შეიქმნები“.¹¹ ერთი სიტყვით, ამ კანონის ძალით შეძლებულ გლეხებს შეეძლოთ ტყვეები დაეხსნათ და მათ მესაკუთრეებად ქცეულიყვნენ.

ჩვენი აზრით, „სოფლის ნასყიდი“ ორი კომლი გლეხიც ამ პროცესის შემადგენელი უნდა იყოს. დიდია იმის ალბათობა, რომ ტყვეობაში მყოფი ორი კომლი გლეხი სოფლის მოსახლეობას საერთო ძალით გამოეხსნა.

¹⁰ Д. Пурцеладзе. Грузинские крестьянские и судебные акты, грамоты и письма грузинских и персидских царственных особ, Тифл. 1882, გვ. 17.

¹¹ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. VII. სასამართლო არჩა-ოქმები, 293.

„სოფლის ნასყიდი“ გლეხების საქმიანობა მიწასთან იქნებოდა დაკავშირებული. იმ შემთხვევაში, თუ ისინი იმავე სოფლის ძველი მკვიდრნი იყვნენ, თავისავე ფუძეზე დაბრუნდებოდნენ, ხოლო თუ გამოსყიდვის შემდეგ იქნებოდნენ მისული, შესაძლებელია, სოფლის მოსახლეობას მათთვის სათემო საკუთრებაში არსებული მიწის ფართობი გამოეყო, რომლის დაუმშავება ავტომატურად გამოიწვევდა სახელმწიფო გადასახადებით მათ დაბეგვრას. დიდი ალბათობით, ტერმინი „სოფლის ნასყიდი“, უმეტესად, ამ გლეხთა კუთვნილების მანიშნებელი უნდა იყოს და არა ბატონყმური ურთიერთობის განმსაზღვრელი. ისიცაა დასაშვები, რომ სტატუსი „სოფლის ნასყიდი“, ამ შემთხვევაში, თანასოფლელების წინაშე არსებული ვალის აღმნიშვნელი იყოს და ტყვეობიდან თავის დასახსნელი თანხის დაფარვის შემდგომ მათი ეს სტატუსი გაუქმებულიყო.

როგორც ზემოთ ითქვა, შესაძლებელია, გლეხებთან ერთად „სოფლის ნასყიდი“ ყმების მესაკუთრე იმავე სოფელში მცხოვრები სახასო აზნაურებიც ყოფილიყვნენ. თანადროულ წყაროებში კოლექტიური მფლობელობის ფაქტებიც დასტურდება. ამის საილუსტრაციოდ მოვიტანთ ერთ-ერთ საბუთს, სადაც მსგავს ანალოგიას ვაწყდებით. საბუთი წარმოადგენს ზაქარია ბიჭიკაშვილის არზას ყმის თაობაზე, რომელიც შედგენილია 1766 წლის 7 მაისს. არზას ახლავს მდივანბეთა განჩინება.

არზაში აღნიშნულია:

„ქ. ღმერთმან ბედნიერის კემწიფის ჭირი მათს მიწას ხოვლელს ბიჭიკაშვილს ზაქარიას მოსცეს.

ამას მოვასხსენებთ: ხოვლეს წისქვილი მქონდა, ნიადაგმა მოვიდოდენ ლეკები, ფქვილი გაქონდათ; დიად, შევლონდით. მერე ჩემ[მა] შვილმა ივანემ თქვა: მოვაგვარებ რასმე; ერთი დიდი თოფი დაუღა კელელში ფეხზე შესმ[უ]ლი, ალაში რომ ფქვილს კელს ახლებდა, სწორეთ იმას მოხვდებოდა. ღამით რომ თოფი გავარდა, გაჭრა, მოვიდენ ორნი ჩემი შვილი წინდაწინ, ნახეს ლეკი გდია, იარაღი აყარეს, კლავდენ. ეთქვა ლეკს: დიად, ბევრი შემიძლია, ნუ მომკლავთო. მას უკან სოფლის კაციც ჩავიდა, მჭარში იყო დაჭრილი.

თეიმურაზ ჯავახიშვილმა გვითხრა: მე დავაყენებ აქიმსა, რაც მოვატანოთ — ნახევარი შენი, ნახევარი ჩემი იყოსო; რადგან ბატონის ჩემის ბიძაშვილი იყო, ბატონი ხარ მეთქი; ნახევარ ხანს ის აჭმევდა, ასმევდა, ნახევარს მე. გამთელდა, ტანთ ჩავაცვი. მე იმ ლეკმა მითხრა: შენი შვილი რომ დაგკარგ[ვ]ია, იმას მოგ[ვ]კერიო, მეც იმისთვის ვინახავდი; თუ რამ მაგისი დამე-

დებოდა, პასუხი უნდა გამეცა. მაგან თავისი ყმის შვილი ყარაღაჯელი დე-
მეტრაშვილი დაიხსნა, თორმეტ თუმნათ იყო დაფასებული. ახლა აღარას მაძ-
ლევს, სამართლონო. მოწყალევე კემწიფევე, ამისი სამართალი მიყავით.

მაისის ზ, ქორონიკონს უნდ.

ჩემი შვილი აგების დავიხსნა“.

არზას თავში ახლავს ერეკლე II-ის 8 მაისს მიწერილი ოქმი: „ქ. ყო-
რთასაულბაშო ზაზავ! მერმე ამ არზის პატრონი ჯავახიშვილს თეიმურაზს ამ
არზით რომ უჩივის, თუ სიტყვა არა ჰქონდეს, გამოურთვი, მოეც და თუ
სიტყვა აქვს რამე, მდივანბეგებთან ალაპარაკე და სამართალი იმათ უყონ. აღ-
იწერა მაისის , ქორონიკონს უნდ“.

22 მაისის მდივანბეგთა განჩინებაში აღნიშნულია:

„ქ. ბელნიერის მეფეს ამ არზის პატრონისა და ჯავახიშვილის თეიმ-
ურაზის სამართალი ჩვენ, მდივანბეგებისათვის ებრძანებინა. ჩვენ ესენი ორნივე
ერთად ვალაპარაკეთ. ამათი საჩივარი გავიგონეთ.

ეს ბიჭიკაშვილი რომ ამ ლეკზე ჩივის, ამისი მოწმობა გიორგი
მღვდელსაც მოეწერა ამ ბიჭიკასშვილის მართლობა. მაგრამ ამ თეიმურაზს
რომ ის ლეკი ტყვეში მიუცია და ქრისტიანი ტყვეობიდან და ურჯულოს ხე-
ლიდამ გამოუხსნია, მოკითხული ვქენით. რომელიც ტყვე ამ თეიმურაზს იმ
ლეკით დაუხსნია, მართალია, თეიმურაზის ყმა არის. მაგრამ, დიად, ღარიბი
და საბრალო არის სადმე. და რადგან ტყვე გამოხსნილია, ამისი სამართალი
ასე განვაწყესთ, რომ ერთი თუმანი თეიმურაზს დავადევით; რომ ეს ერთი
თუმანი თეიმურაზმა ამ ბიჭიკაშვილს უნდა მისცეს და ამაზედ მეტს ეს ბიჭი-
კასშვილი ამ საქმეზედ თეიმურა[ზ]ს ველარას ედავება.

ყორთასაულბაშო ზაზავ, ასე გა[ა]რიგე. მაისის კბ, ქორონიკონს უნდ“.

კიდევ არსებული მინაწერით ირკვევა, რომ სამდივანბეგო გადასახადი
6 აბაზი დაეკისრა თეიმურაზ ჯავახიშვილს.¹²

როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაშიც საქმე „ლეკიანობას“ ეხება. სასა-
მართლომ ჯავახიშვილის ყმა თავისი ბატონის ბიძაშვილთან, თეიმურაზ ჯავა-
ხიშვილთან, ერთად ლეკის მესაკუთრედ აღიარა და თავადს ერთი თუმანის
გადახდა დაავალა. მართალია, გლეხი ბიჭიკაშვილი 12 თუმნის ნახევარს ით-

¹² კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. Hd 9655; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. IV. სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1972, გვ. 496-497.

ხოვდა, მაგრამ, ჩანს, სასამართლომ იმდროინდელი პრაქტიკა გაითვალისწინა, რის მიხედვითაც, გატაცებული გლეხის საფასურად ლეკები 2 თუმნის გადახდას ითხოვდნენ და მას მხოლოდ 1 თუმანი არგუნა. ჩვენთვის ამ დოკუმენტიდან საინტერესო ისაა, რომ შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის არარსებობის პირობებში სასამართლო გლეხს მესაკუთრედ აცხადებდა.

საბოლოოდ აღენიშნავთ, რომ, მართალია, „სოფლის ნასყიდი“ ყმების არსებობის ზუსტი ანალოგიები თანადროულ წყაროებში არ გვხვდება, თუმცა, როგორც ვნახეთ, გლეხებისა და მოქალაქეების მიერ ყმათა მფლობელობა არც თუ იშვიათი გამონაკლისია.

ყმა-გლეხების მფლობელობის ასეთი ფორმები, როგორც ჩანს, მრავალ გაუგებრობას ქმნიდა. სწორედ ამის შედეგია, რომ ერეკლე II-ს აღნიშნული მოვლენა საკანონმდებლო ჩარჩოში მოუთავსებია. ერეკლე II-ის მიერ შედგენილ 1791 წლის „განწესებანი საქართველოს მეფის ირაკლისნი ძეთა თკსთადმი სამეფოდსათჳს საქართუელოდსას“ 55 პუნქტში, რომელიც ეხება სახელმწიფო გადასახადებს, აღნიშნულია:

„რომელიც საქვეყნო და მტრისა, თუ მეზობლის ხარჯი იქნებოდეს, ყველას უნდა შესწერდეს, სამეფოსაც, საუფლისწულოსაც, საუფროსოსაც, სადედოფლოსაც, საეკლესიოსაც, სათავადოსაც და სააზნაუროსაც“.

ამის შემდეგ საუბარია ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე და მეფე შემდეგ ნორმას აწესებს:

„და იქნება, რომ ვაჭარსა და მოხელე კაცსაც ჰყვანდეს ყმა, ის ყმებიც უნდა საქვეყნო გამოსაღებში გარიონ. თუ საერთოდ ქვეყნის ზიზანი გარიონ, ის ვაჭრისა და ან გლეხის კაციც უნდა გარიონ. და იმისი ბატონიც იმ საქვეყნოს ხარჯს ვერ გაექცევა.“

და სხვა, რაც თავის მებატონისა იმ ვაჭარსა და იმ გლეხს აძევს, იმას ხომ თავის მებატონეს ემსახურება, მაგრამ ამათს ყმასთან ბატონს სასამსახუროდ საქმე არა აქვს; თუ საქვეყნოს გამოსაღებში ზიზანს არ გარევენ, არც ეს გლეხისა და ვაჭრის ყმანი უნდა გარიონ, უსამართლო იქნება (ხელახლა აზუსტებს მეფე ზემოთ ჩამოყალიბებულ დებულებას).

თუ იმ ვაჭრებისა გლეხების ყმებს მამული აქვსთ, ხანდახან ცოტათი სოფელს უნდა შეეწეოდნენ, თუ დიდად შეუძლებელნი არიან და ჩანს იმათი შეუძლებლობა, არა ეთხოვებათ რა. იქნება ცოტა რამ შეეძლოსთ და საეკლესიოს კაცის, როცა თავაზის ილაჯი იყოს და ან ძველადგან ამ გვარებში თავაზა შეენახოსთ საქვეყნოში, კიდევ თავაზა შეუნახონ.

ეს ეჭვრიებოდა საქმეს, რომ დავწერე. ამ საქმის ლაპარაკს ბევრჯელ
შეუწუხებივარ და ამისთვის დავზდექ აქა.....¹³

როგორც ვხედავთ, ვაჭრისა და გლეხის ყმობაში გლეხების არსებობას
სამეფო ხელისუფლება ცნობს. ამ კანონიდან ისიც ჩანს, რომ ასეთი ყმები
უკიდურესად გაჭირვებულნი, ანდაც მცირე შეძლების ყოფილან, თუმცა ზოგი-
ერთ შემთხვევაში შეიძლებოდა მათ მამულიც ჰქონოდათ. მეფის განმარტები-
დან ის ნაწილიც საინტერესოა, სადაც ჩანს, რომ გლეხისა და ვაჭრის მება-
ტონებს ამ გლეხის და ვაჭრის ყმები არ უნდა მომსახურებოდნენ: „რაც თა-
ვის მებატონისა იმ ვაჭარსა და იმ გლეხს აძევს, იმას ზომ თავის მებატონეს
ემსახურება, მაგრამ ამათს ყმასთან ბატონს სასამსახუროდ საქმე არა აქვს“.

როგორც ვხედავთ, XVIII საუკუნის მიწურულს ქვედა ფენების მიერ
ყმა-გლეხთა ფლობის პრაქტიკა იმდენად გახშირებულია, რომ მან საკანონ-
მდებლო ნორმაში ჰპოვა ასახვა. სხვა ფაქტორებთან ერთად პროცესის გააქ-
ტიურების უმთავრესი მიზეზი, ჩვენი აზრით, „ლეკიანობა“ და მოსახლეობის
ხშირი დატყვევება იყო.

¹³ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექ-
სტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 526.

Apolon Tabuashvili

FROM SOCIAL HISTORY OF THE 18TH CENTURY EAST GEORGIA (TOWARDS THE EXPLANATION OF “OBTAINED BY VILLAGE”)

Summary

1801-1802 Census Book of Kakheti's population contains interesting information uncommon to feudal environment. The account is about serfs who were “obtained by village” (*soplis naskidi*). In the Census Book alongside with the list of royal serfs of village Bakhtioni we read following:

“Ch. obtained by village. Kalatozishvili David. Household 1, head 1.

Ch. obtained by village. Separated from (the household of) this David. Abraham cousin (of David). Household 1, head 1...”.

As we see from the context of the text, those two serfs were obtained by village and the villagers owned those serfs collectively.

The precise analogies of this occasion are not attested in the historical records. But in the Late Feudal Period we see uncommon facts for feudalism when peasant was owner of peasant. Generally, the Georgian feudal law is not familiar with this kind of ownership and this process must be connected with uncommon occurrence.

This sort of occurrence should be the “Lekianoba” (The raids of people of Dagestan). The “Lekianoba” was immense in the 18th century. The royal court was forced to issue the law against feudal interests. It is well known that in 1765 king Erekle II issued an edict that allowed freedom to those peasants who managed to release themselves from captivity, they were able to make free choice of new suzerain and the old lord was not permitted to exploit them again. On the behalf of this edict number of free peasants was increased. They were allowed to choose their future lord even among the peasants, also any person even the peasants could release other peasants from captivity to make them serfs. The old lord was not allowed to protest against it. In our opinion, those two peasant families who are referred as “obtained by village” are the part of this process. It is highly probable that those two captive peasant households were released from captivity by the entire village folks.